

zou gaan heten? Een precieze aanduiding geeft Hazelzet niet, misschien wel omdat ze zich voor dit deel van haar betoog baseert op een conclusie die Herman Pleij trok in *Dromen van Cocagne. Middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven* uit 1997. Hazelzet stelt eerst dat in de profane literatuur en beeldende kunst (met name in de ‘genreschilderkunst en -grafiek’) voorstellingen van verkeerd gedrag opvallend veel voorkomen (12). Voor dit verschijnsel neemt ze een verklaring over die door Pleij werd aangereikt: toen zich in de stedelijke samenlevingen een nieuwe stand ontwikkelde, de burgerij, werd de verkeerde-wereld-didactiek toegepast als methode van ‘negatieve zelfdefiniëring’ (13). De nieuwe stand van burgers wist nog niet hoe zich wél te gedragen, en zocht definiëring van het eigen gedrag daarom aanvankelijk in de afwijzing van negatief gedrag van de andere standen (boeren, adel en geestelijken). Toen de burgerij zich eenmaal gevestigd had – Hazelzet noemt als voorbeeld de rede die Barlaeus in 1632 hield bij de opening van het Amsterdamse Athenaeum Illustre –, kwam daar langzamerhand een nieuw zelfbewustzijn voor in de plaats dat negatieve zelfdefiniëring overbodig maakte. Het is op zichzelf geen onaannemelijke gedachte, maar uit het materiaal dat Hazelzet presenteert en analyseert, is niet af te leiden onder welke bevolkingsgroepen, en in welke gebieden dit proces zich precies afspeelde. Gold dit alles voor heel ‘Nederland’, en zijn de afbeeldingen die ze analyseert inderdaad door ‘Nederlandse’ burgers gerecipieerd, en hebben ze zo gefunctioneerd in de ‘Nederlandse’ samenleving? Hoe lastig het ook zou zijn dit op deze manier te onderzoeken, de studie had op dit punt aan overtuigingskracht gewonnen als grotere precisie was betracht.

Dit neemt niet weg dat Hazelzet een fascinerende kijk biedt op in het bijzonder de zeventiende-eeuwse burgerlijke mentaliteit in de Republiek. Geloofsovertuigingen botsten met pedagogische inzichten en opvattingen van kunstenaars, en die botsingen lieten interessante visuele sporen na die door Hazelzet op meeslepende wijze worden getoond en geduid.

Els Stronks, Universiteit Utrecht

Gunn, S., Grummitt, D., Cools, H., *War, State and Society in England and the Netherlands 1477-1559* (Oxford: Oxford University Press, 2007, xiv + 395 blz., £65,-, ISBN 978 0 19 920750 3).

Een drietal auteurs waagde zich gezamenlijk aan een vergelijkende studie over oorlog, staatsvorming en samenleving in Engeland en de Lage Landen rond 1500. Hun initiatief houdt in vorm en benadering het midden tussen brede syntheses als die van Charles Tilly of Geoffrey Parker waarin de wisselwerking tussen oorlogvoering en staatsvorming werd beklemtoond en gedetailleerde recente studies die deze verbinding problematiseren. Konden heersers door oorlogsprikelen een sterkere greep krijgen op de samenleving en potentiële tegenkrachten gemakkelijker onder de duim houden? *War, State and Society* beoogt met een concrete vergelijkende analyse een antwoord te

bieden op deze vraag. De werkverdeling van de auteurs wordt niet expliciet uitgelegd, maar valt wellicht af te leiden uit hun eerdere publicaties. Steven Gunn geldt als kenner van de vroege Tudors; Hans Cools manifesteerde zich op het terrein van de adellijke elites rond de eerste Habsburgse heersers in de Nederlanden; David Grummit, ten slotte, publiceerde vooral over de Engelsen in Calais.

Na een substantieel inleidend deel over oorlog en staatsvorming volgen drie delen over respectievelijk de steden, de edelen, en onderdanen. Elk deel valt uiteen in thema's die enige continuïteit door de hele bundel vertonen. Voor steden, edelen en onderdanen wordt een kosten-baten analyse van oorlog gepresenteerd, waarin politieke en economische aspecten aan bod komen. Daarnaast krijgt de culturele dimensie aandacht via het thema van de identiteit. Beknopte deelconclusies ronden de delen af, een gesserreerde maar heldere conclusie blikt terug op het geheel. Reeds in de inleiding komen verschillen aan bod die verder in het boek steeds terugkeren. Engeland was relatief uniform; de staat kende bovendien een vanzelfsprekender centraal gezag. In de Lage Landen waren regio's minder met elkaar verbonden en vertoonden de grotere steden evenals de belangrijkste edelen een sterkere mate van autonomie. Bovendien werd Engeland als eilandstaat minder geteisterd door oorlog en invasie dan de Lage Landen.

Het deel over de steden vergelijkt een achttal Engelse steden (York, Exeter, Canterbury, Norwich, Salisbury, Hull, Rye, Beverly) met een viertal veel grotere steden in de Lage Landen (Valenciennes, Douai, Antwerpen, 's-Hertogenbosch). De stad was voor de oorlogvoering essentieel als leverancier van manschappen en geld; voor bevoorrading, verzorging en inkwartiering van troepen. Steden konden baat hebben bij hun aandeel in de oorlog, door oorlogswinsten te incasseren (in Engeland vooral door kaapvaart) of door politieke munt te slaan uit hun dienstverlening. Anders dan de Engelse steden konden de relatief autonome steden in de Lage Landen daardoor de toenemende belastingdruk vaak afwentelen op het platteland. Oorlogvoering leidde alom echter tot intensievere contacten tussen heerser en stad – maar ook vaak tot een sterkere greep van de magistratuur op de bevolking.

In het deel over hoge adel staan vier families centraal: Percy en Howard in Engeland, Egmond en Croÿ in de Nederlanden. Hun legers bestonden aanvankelijk vooral uit persoonlijke volgelingen, maar ze raakten geleidelijk verder ingekapseld in de staatsmachinerie. Hoge edelen bleven in het vorstelijk leger belangrijke organisatoren en tussenpersonen. Afstamming, gezag en invloed werden bekroond met hoge commando's; succes werd beloond met prestige, gunsten en benoemingen. Oorlog kon voor de bevelhebbers echter ook tot vernedering en financiële debacles leiden. Zowel de kosten als de (mogelijke) beloningen vielen in de Nederlanden hoger uit. Oorlog en militair succes bleven aan beide zijden van het Kanaal een kernelement in het adellijke zelfbeeld.

Het enigszins diffuse laatste deel gaat in op de verhouding met de onderdanen: ik doe een greep uit de inhoud. Een algemene plicht tot landsverdediging werd sterker, al bleef deze in de praktijk meestal beperkt tot dienst in milities. Heersers lieten zich in oorlogstijd sterker gelden in het

economisch leven. Engelsen werden veel minder dan Nederlanders geconfronteerd met soldaten van vreemde bodem, wrijvingen met vreemde soldaten die het niet zo nauw namen met de discipline waren hier geen uitzondering. In Engeland was de eigen identiteit markanter gevormd; in de Nederlanden waren gedrukte informatie, propaganda en debat sterker ontwikkeld. We herkennen enkele elementen die zouden terugkeren in de opstand, niettemin lijkt de oorlogvoering te hebben bijgedragen aan een versterking van de positie van de heerser in deze voorafgaande periode.

Het informatiegehalte van dit boek is zeer hoog, de deskundigheid van de auteurs onomstreden. Zij lardeerden de tekst bovendien met kleurrijke details die de leesbaarheid vergroten. De ordening van dit dappere initiatief kon mij desondanks niet steeds overtuigen. Een vergelijking maakt het noodzakelijk te springen tussen de hoofdbeelden. Zijn deze voorbeelden erg talrijk (zoals bij de Engelse steden), of blijft de uitwerking van deelthema's kort en fragmentarisch (vooral in de laatste twee delen), dan wordt het voor de lezer moeilijker de hoofdlijn vast te houden. De keuze voor een veelheid van thema's over de gehele breedte van de samenleving maakte het overzicht er niet gemakkelijker op, en leidde soms tot herhalingen.

De kracht van de auteurs ligt in hun solide greep op de materie. Zij bieden daarmee een overtuigende onderbouwing van de link tussen staatsvorming en oorlogvoering, maar ontdoen deze tegelijkertijd van allerlei onjuiste veronderstellingen. Daarmee is een volgende stap in het debat over oorlog en staatsvorming gezet die in brede kring aandacht verdient.

Jeroen Duindam, Rijksuniversiteit Groningen

NIEUWE GESCHIEDENIS

Bochove, Chr. van, *The Economic Consequences of the Dutch. Economic Integration around the North Sea, 1500-1800* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2008; *Close Encounters with the Dutch*; Amsterdam: Aksant, 2008, €29,90, ISBN 978 90 5260 291 2); Brand, H., Müller, L. (eds.), *The Dynamics of Economic Culture in the North Sea- and Baltic Region in the Late Middle Ages and Early Modern Period*; Hilversum: Verloren, 2007, 254 blz., €30,-, ISBN 978 90 6550 882 9).

Somehow and for reasons historians still struggle with the provinces of the northwestern Low Countries countered many major trends of European history from the fifteenth through the eighteenth century. The uniqueness of the Dutch 'Golden Age' made fine fodder for nationalist historians pointing to the economic, political and naval accomplishments most especially of the seventeenth century 'Golden Age'. While extolling the virtues of Dutch society may have waned, in the last half century other facets of the role of the Republic in early modern Europe have proven to be a constant source of

productive work for historians. Two major long term projects, one centred at the University of Groningen and the other at the International Institute of Social History in Amsterdam with cooperation from the University of Utrecht, are devoted to establishing what that Dutch success meant to other parts of northern Europe. The scholars involved find themselves working in the shadow of extensive study of the years of Dutch prominence and of the rising interest in globalization and its effects. They also work with the advantage of cooperation among historians in different countries and an increasingly easy exchange of knowledge across national boundaries. The results are impressive and promise more of the same for the future.

Christiaan van Bochove's dissertation explores the results of Dutch economic success in the coastal regions around the North Sea from the mid sixteenth through to the end of the eighteenth century. The book is in two parts, the first taking up traffic in goods, then labour and finally capital, and the second offering a closer examination of one critical trade and industry in the region, that is sawmilling. The latter is to be an apposite example of the more general phenomena covered in the former. Underlying the systematic discussion of economic contact is the effort to measure the impact of the Dutch economy in Britain, Denmark-Norway and to a much lesser extent Germany, Sweden and the Baltic. The discussion of goods continues a well-established body of work on price convergence in Europe, the typical measure for economic integration. Starting with 1600 he finds little evidence for markets becoming more closely tied in the following 200 years though he admits that the process may well have been underway before the 'Golden Age'. With labour while he finds that the significant immigration into the Netherlands of workers seeking higher wages had an impact on the Dutch economy, the flow had little effect on the economies of other countries in the region. There other factors were at work which lessened the impact of migration as for example in Norway where there was extensive under-employment. The flow of capital on the other hand van Bochove found to be sizeable and important especially in the eighteenth century. He adds new data on lending to Denmark-Norway, showing that Dutch capital was as important to the economy there as was the much better known lending to Britain. Theoretically growing international trade should lead to common factor prices in the markets involved but that was not the case in the region in the period with the exception, to a certain degree, of the price of capital. Real world considerations in each case mitigated against uniformity in what producers paid for resources.

The discussion of sawmilling introduces the additional complication of technical change. Dutch millwrights in the late sixteenth century developed a wind-powered sawing machine that could do more accurate work faster and with much less labour than was possible with traditional hand sawing methods. Powered mills were not new and in Norway a simpler water-powered device was in use even before the Dutch development. Establishing the costs of capital and labour for the alternative methods of milling Van Bochove is able to demonstrate why hand sawing persisted in England while cruder methods of power sawing continued in Norway down into the nineteenth century and